

Marin Vlasnović, sveuč. spec. za vanjsku politiku i diplomaciju
doktorand Hrvatskog katoličkog sveučilišta Zagreb
marin.vlasnovic@gmail.com

Primljeno/Received: 20. VIII. 2022.
Prihvaćeno/Accepted: 31. VIII. 2022.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad/Review
DOI: <https://doi.org/10.47325/zj.5.12>

UDK 323.17

PODUDARNOSTI I RAZLIKE ZNANSTVENIH SPOZNAJA STJEPANA RADIĆA, BOGDANA RADICE I FRANJE TUĐMANA

Sažetak: U radu se iznose podudarnosti i razlike u političkim promišljanjima pitanja nacionalne emancipacije Stjepana Radića, Bogdana Radice i Franje Tuđmana trojice iznimno značajnih hrvatskih intelektualaca i političara čije se spoznaje podudaraju sa suvremenim teorijama nacije francuskog filozofa Ernesta Renana, konsocijacijske demokracije Arenda Lijpharta i izgradnje istočnoeuropskih nacija mađarskog politologa Istvána Bibóa. Svoje su ideje formirali u različitim vremenima pod različitim utjecajima što je naposljetku odredilo i način na koji su javno djelovali. Svu trojicu karakterizira priklanjanje republikanizmu i federalizmu kao jedinom političkom uređenju na temelju kojeg se može uspostaviti demokratski poredak u jugoslavenskim zajednicama, a koji bi odgovarao raspoloženju raznorodnim dijelovima višenacionalne države. Djelovali su tijekom diktatorskih režima kralja Aleksandra Karađorđevića i Josipa Broza Tita. Premda polaze s različitih ideoloških pozicija, sva trojica u trenucima svoje intelektualne zrelosti ne vide alternative suverenosti i neovisnosti Hrvatske kao završetku nacionalne emancipacije, ostvarivanja ideala demokracije i povratka europskim kršćanskim korijenima.

Ključne riječi: republikanizam, federalizam, demokracija, suverenost, neovisnost, nacionalna emancipacija

Uvod

Stjepan Radić i Franjo Tuđman su nedvojbeno iznimno značajne ličnosti suvremene hrvatske povijesti kojoj je i Bogdan Radica dao značajan doprinos, neovisno o tome procjenjujemo li njihov značaj s obzirom na političko djelovanje ili intelektualnu ostavštinu. Punu inte-

lektualnu zrelost dosegli su u različitim povijesnim etapama, razlikovali su se i prema osobnim doprinosima političkim procesima u kojima su sudjelovali. Međutim, narodnog tribuna Radića, kozmopolita, političkog emigranta i liberala Radicu, antifašista i komunista Tuđmana karakterizirala je nacionalna svijest i otpor svemu što je potiskivalo nacionalnu emancipaciju i hrvatske državotvorne ideje. Dijelili su uvjerenja kako su obrazovanje i intelektualna spoznaja temelj političkog djelovanja koje je smisleno i ispravno isključivo ako se zastupaju sloboda i demokracija kao normativne vrijednosti. To ukazuje kako su dobro razumjeli tijek političkih procesa koji su doveli do stvaranja modernih zapadnoeuropskih država gdje u oblikovanju nacionalne svijesti značajnu ulogu preuzima obrazovana inteligencija.

Prihvatili su ideje pozitivističkog racionalizma iako ne odbacuju kršćanski nauk što ukazuje bliskost ideji ostvarivanja slobode pojedinca u određenoj zajednici uspostavljenoj prema modernim načelima patriotizma. Sve rečeno odnosi se na njihovu teorijsku sintezu do koje su vodili različiti putovi prožeti različitim protuslovljima i povijesnim (ne)prilikama.

U ovom radu namjera je komparativnom analizom dijelova njihovih najznačajnijih radova predstaviti razumijevanje države i nacije. Riječ je o pojmovima koji se u svim njihovim ključnim promišljanjima u velikom dijelu podudaraju (ili preciznije rečeno, nadovezuju jedno na drugo) bez obzira protiv koje su vrste totalitarizama i na koji način su u danim okolnostima javno istupali, Karađorđevićeve ili Brozove diktature. Dosadašnja politološka i sociološka istraživanja uglavnom su se ograničavala na usporedbe teorijskih iskaza Stjepana Radića o shvaćanju nacije s onima koji počinju prevladavati u suvremenoj europskoj misli. Stoga, proširenjem ove teme Radićinim i Tuđmanovim razmišljanjima nastoji se ukazati na kontinuitet u hrvatskoj političkoj misli. Usto, sva su trojica osim u borbi za dokidanje spomenutih diktatura bili i značajni protagonisti u nastojanjima da jugoslavenske višenacionalne tvorevine opstanu kao političke zajednice prema načelima autonomije i jednakopravnosti svih njezinih dijelova. U njihovim djelima pronalazimo bliskost s teorijama suvremenih europskih mislilaca, francuskog filozofa Ernesta Renana i njegove definicije pojma nacija, teorije konsocijacijske demokracije Arenda Lijpharta i analize izgradnje istočnoeuropskih nacija, mađarskog politologa Istvána Bibóa.

Stjepan Radić visokoškolsko obrazovanje stječe u Pragu i Parizu, Radica u Ljubljani, Firenci i Rimu, a Tuđman u Beogradu i Zagrebu. Boreći se za Hrvatsku u tadašnjoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevini SHS), Radić pogiba od posljedica atentata srpskih radikala u vrijeme kada Radica boravi u Rimu gdje se druži s vodećim talijanskim intelektualcima i privržen je liberalnim, protufašističkim i protukomunističkim stajalištima tek naslućujući kako će život provesti izvan domovine pod okriljem zapadnih demokracija romantično se zanoseći o mogućnostima dovođenja demokratskih vrijednosti u domovinu. U to vrijeme Tuđman je tek osnovnoškolac koji još nije svjestan pred kojim će se povijesnim okolnostima naći Hrvatska i on osobno.

No, u svojim teorijskim radovima sva trojica dijele slične pozicije o hrvatskom suverenitetu, nedostacima režima austro-ugarskog carstva, sporazumu hrvatskog i srpskog naroda na federalnim načelima, sudjelovanju svih građana u političkom odlučivanju kao i razumijevanju demokracije kao okvira unutar kojega je jedino moguće dospjeti do nacionalne emancipacije. Koliko su kao intelektualci koji su spletom okolnosti zakoračili u praktičnu politiku odstupali od svojih ideja ovisilo je o danim okolnostima kojima su se kao kompleksne ličnosti morali prilagođavati, nerijetko zapadati u protuslovlja.

Zajedničko im je poimanje izgradnje nacije poznato iz predavanja francuskoga filozofa Ernesta Renana iz 1882. godine, pod nazivom „Što je nacija?“. Renan odbacuje rasni argument konstituiranja nacije kao i argumente jezika i religije. Nacija je „svakodnevni plebiscit“ kojim se ljudi uvijek iznova opredjeljuju za zajednički život. Renan smatra kako se stvaranje nacije ne može egzaktno dokazati materijalnim ili posve objektivnim argumentima. Renan naciju vidi kao jednu dušu, jedan duhovni princip, dvije pojave, koje su u biti samo jedna. Jedna je prošlost, druga sadašnjost. Jedna je zajedničko nasljedstvo u kolektivnom sjećanju, druga je sadašnji dogovor i želja da se živi zajedno. Nacija je velika zajednica povezana osjećajem međusobne solidarnosti, suosjećanjem s podnesenom žrtvom i spremnošću na žrtvovanje koje predstoji.⁸¹¹

Također, zajednički su im pogledi na Hrvatsku i hrvatsku zajednicu u obje Jugoslavije čiji su zahtjevi za federalizacijom i otpor centralizaciji bili konstantni u različitim povijesnim okolnostima, a način na koji su gradili svoje spoznaje, pronalazimo u suvremenoj konsocijacijskoj teoriji Arenda Lijpharta.⁸¹² Naime, latentna napetost između segmenata i središnjih institucija složene države može se smanjiti ako je jasno artikuliran zajednički interes i sustav vrijednosti koji dijele svi segmenti, tako da o zajedničkim pitanjima moraju odlučivati zajednički, a utjecaj im po mogućnosti mora biti proporcionalan.⁸¹³ Sva ostala pitanja mogu se prepustiti segmentima, a Lijphart ističe kako svi konsocijacijski modeli pluralna društva na početku čine još pluralnijima. Dakle, treba priznati kako su rascjepi nastali na temelju izraženih posebnosti i određenog sustava vrijednosti i vidjeti je li moguće sve segmente uključiti u predani rad na stabiliziranju demokratskog političkog poretka. Lijphart se zalaže za načelo federalizma ističući kako u tom slučaju teritorijalnost ne treba predstavljati ključni zahtjev niti se načelo teritorijalnosti nudi kao spasonosna formula. Zalaže se za federalizam na temelju personalnog načela,

⁸¹¹ Ernest RENAN, *Što je nacija*. *Kulturni radnik*, 6/1981., str. 104.

⁸¹² Usp. Ivica MIŠKULIN, *Parlamentarni izbori i stranačke borbe u virovitičkom i slatinskom kotaru 1919.-1929. Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 35., br. 3., 2003., str. 859-884.

⁸¹³ Arend LIJPHART, *Demokracija u pluralnim društvima*, Globus nakladni zavod – Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 48.

posebice kada su segmenti geografski previše isprepleteni.⁸¹⁴ Teritorijalizacija segmenata ima svojih prednosti, posebno u slučaju prebacivanja vladinih i administrativnih dužnosti na teritorijalno zaokružene segmente. To je jednostavniji model u odnosu na prebacivanje ovlasti na neteritorijalne segmente, međutim, autonomija je kompatibilna s oba pristupa.

Lijphart također uzima u obzir negativne posljedice zahtjeva za autonomijom. Vidi ga i kao mogući uvod u raspad države u pluralnom društvu. Međutim, to nije dostatan argument u prilog tezi o odustajanju od konsocijacijskog modela. Dakle, mnogo toga ovisi o samoj želji za autonomijom, odnosno odcjepljenjem i političkim „dobitkom” u slučaju sprječavanja takvih tendencija. Središnja država ponaša se racionalno i ne dvoji čak i oko uporabe sile kako bi to spriječila, ali u većini slučajeva može se govoriti o odgađanju ili privremenom potiskivanju takvih težnji. Dobar su primjer obje Jugoslavije i konačno hrvatsko osamostaljenje. Naime, pokazalo se kako ni autoritarni, odnosno totalitarni režim ne može poništiti težnju za samostalnošću.

Dakle, nemoguće je spriječiti raspad države uvođenjem unitarističkog i centraliziranog sustava, pa čak i demokratskim državama ako su te težnje doista snažne,⁸¹⁵ a raspad jedne države ne mora nužno značiti nepoželjan ishod napetosti pluralnoga društva. Lijphart ne vjeruje kako se pluralnost nekog društva može ublažiti asimilacijom, iako ostavlja mogućnost takvog rješavanja sporova. Smatra kako je konsocijacijski model dobra osnova za izgradnju stabilnog i demokratskog društva i ako ovakav pristup ne može rezultirati dobrim i prihvatljivim rješenjem, jedinu preostalu logičnu mogućnost smanjivanja pluralnosti vidi razdiobom države na dvije ili više zasebnih homogenih država.⁸¹⁶

Mađarski politolog István Bibó naciju drži vrlo konkretnom i starom društvenom tvoreninom. Međutim, iracionalnost vidi u nekim kolektivnim postupcima i ponašanjima, posebno je to karakteristično u traumatičnom razvoju nacija srednje i istočne Europe. On polazi od pretpostavke kako svaka revolucionarna demokracija i općenito demokracija, koliko god naglašavala slobodu čovjeka tu slobodu ostvaruje uvijek u nekoj definiranoj zajednici i taj doživljaj nipošto ne znači slabljenje emocija prema toj zajednici nego posve suprotno, znači njihovo jačanje. Na području istočne Europe, ističe, nacionalni okvir uvijek je bio nešto što tek treba stvoriti, uspostaviti, za što se treba izboriti i stalno čuvati.⁸¹⁷ Ti nacionalni strahovi od

⁸¹⁴ Lijphart uzima za primjer Austriju koja je formalno federalna republika, ali autonomija segmenata nije teritorijalna. Isto. str. 50.

⁸¹⁵ Lijphart kritizira Erica A. Nordlingera koji se protivio federalizmu i autonomiji općenito u strahu od poticanja na raspad države. Nordlinger je zastupao tezu da svaka autonomija dovodi do još snažnijih zahtjeva za još više autonomije te ako se ti zahtjevi odbiju logičan je slijed poticanje na odvajanje i raspad dotične države u krajnjoj liniji i građanski rat. Isto. str. 51.

⁸¹⁶ Isto.

⁸¹⁷ István BIBÓ, *Bijeda istočnoevropskih malih država, Regije Evropske povijesti*, Naprijed, Zagreb, 1995., str. 17-24.

dinastičkih hegemoni kao i kolebljive nacionalne svijesti proizveli su, tvrdi Bibó, dominirajuću crtu neuravnotežene srednje i istočnoeuropske političke duhovnosti – egzistencijalni strah za zajednicu. Nešto kasnije, nesklad povijesnih i etničkih granica doveo je te narode u situaciju da se okome jedni na druge. Ta permanentna napetost i borba te je nacionalizme učinilo nekontroliranim, shizofrenim i divljim. Samo u kritičnim trenucima ljudi postaju jasno svjesni svoje pripadnosti.

U srednjoj i istočnoj Europi egzistencijalni strah za zajednicu bio je odlučujući činitelj koji je u tim zemljama učinio demokratski razvoj dvojbene. Kako bi moderni politički razvoj jedne europske zajednice bio harmoničan i pravolinijski, kaže Bibó, potrebno je da se ideja zajednice i slobode poklapaju. Dakle, nakon kriznih i revolucionarnih vremena kada je jedan režim na izdisaju mora postojati jasna vizija kako oslobođenje čovjeka pojedinca istodobno znači i oslobođenje čitave zajednice, njezino širenje te unutarnje i vanjsko obogaćivanje. Demokracija i nacionalizam dvije su strane iste medalje, pa ako se ravnoteža među njima naruši može doći do teških poremećaja. To se zbilo u srednjoj i istočnoj Europi gdje nije došlo do povezanosti pri uspostavljanju nacionalne zajednice i oslobađanju čovjeka. Štoviše, raspad ugnjetavajućih političkih i društvenih sila prošlosti i uspostava demokracije do njezinih krajnjih konzekvenci doživljava se kao strah za egzistenciju zajednice koji se manifestira kao antidemokratski nacionalizam. Tako je u uvjetima stalnog straha i ugroženosti kao opće pravilo prihvaćeno sve ono što „prave” demokracije poznaju samo u vrijeme realne opasnosti, a to je svekoliko ograničavanje svojih podanika.⁸¹⁸

Političke prilike, teorijski diskursi i javna djelovanja

1. Stjepan Radić

Uz Stjepana Radića uobičajeno se vežu odrednice političar, publicist, a u novije vrijeme i politolog. Budući kako je s hrvatskim osamostaljenjem njegova ostavština postala predmetom studioznijeg izučavanja, pa je tako njegov opus svrstan u početke moderne hrvatske političke znanosti.⁸¹⁹ Od početka Radića karakterizira želja i osjećaj za političku akciju. Pohađao je gimnaziju u Zagrebu i Karlovcu, ali mu je zbog političkog djelovanja bilo zabranjeno redovito školovanje, pa je 1891. godine privatno maturirao na Rakovačkoj gimnaziji u Karlovcu. Pravo

⁸¹⁸ Isto.

⁸¹⁹ Tihomir CIPEK, Pojam države i nacije u političkoj misli Stjepana Radića, *Politička misao*, Vol. 29., br. 3., 1992., str. 130-141.

je započeo studirati u Zagrebu, a nastavio u Pragu,⁸²⁰ međutim, kada je i nastavio studij prava u Pragu 1894. godine, aktivistički poriv ne miruje i samo godinu kasnije biva jednim od organizatora studentske pobune i spaljivanja mađarske zastave na glavnom zagrebačkom trgu 16. listopada 1895. godine. Nakon šestomjesečnog utamničenja posjećuje Rusiju, nakon čega se opet vraća u Prag gdje 1897. godine započinje s ozbiljnijim javnim djelovanjem.⁸²¹

Međutim, Radićevo razumijevanje političkih ideja dominantno oblikuje studiranje u Parizu na Visokoj školi političkih znanosti na kojoj se isticao marljivošću i studioznošću. U Parizu se upoznao s Renanovim mišljenjem o fenomenu konstituiranja modernih nacija čija će mu teorija nadalje biti jedna od najvažnijih niti vodilja u političkom djelovanju. Nakon povratka u Prag ponovno se uključuje u protumonarhističke demonstracije i zbog toga biva naposljetku protjeran. Radićevo studentski buntovni dani nagovijestili su njegovu trajnu posvećenost hrvatskoj politici. Utemeljio je Hrvatsku pučku seljačku stranku (HPSS) i zajedno s bratom Antunom 1904. godine započinje burnu političku karijeru tijekom koje su sva obilježavajuća protuslovlja imala karakter političkog taktiziranja, a manje značajnijeg revidiranja onih stajališta koje je usvojio tijekom studentskih dana.

Temeljem obrazovanja Radić usmjerava interes na međunarodne političke odnose, posebno na položaj Hrvatske u Austro-Ugarskoj Monarhiji, financijska pitanja i teoriju države i politike. Pet godina nakon osnivanja stranke Radić piše studiju pod nazivom *Državna i narodnosna ideja s gledišta socijalnih znanosti* koja se drži najvažnijom za razumijevanje temeljnih pojmova i teorijskih postavki njegove političke misli.⁸²² U studiji, Radić se bavi fenomenom nastanka države, izgradnjom društva, odnosno društvenih struktura, pojmom nacije te međusobnim odnosom države, nacije i društva. On se u toj studiji naslanja na tradiciju njemačke i francuske političke misli analizirajući djela značajnih teoretičara onoga vremena kao što su H. Spencer, E. Durkheim, A. Smith. Za njegovo razmatranje države osobito važan autor je L. Gumplowicz, koji njezin nastanak vidi kao posljedicu borbe i pobjede jačeg koji uspostavlja vlast nad pobijedenim kako bi u određenom trenutku zbog nemogućnosti održavanja poretka silom vladavina prava preuzela ulogu regulatora između društvenih skupina, a što dovodi do postupne demokratizacije politike, širenja izbornog prava i sudjelovanja svih građana u političkom životu.⁸²³

⁸²⁰ Radić, Stjepan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 28. 10. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51444>>.

⁸²¹ Po povratku u Prag pokreće *Hrvatsku misao* kao glasilo hrvatske napredne omladine čiji je program objavio u članku *Hrvatski ideali*. (CIPEK, Pojam države i nacije u političkoj misli Stjepana Radića, *Politička misao*, Vol. 29, br. 3., 1992., str. 130-136.)

⁸²² Isto.

⁸²³ Radić u poglavlju 4. *Narod i država* u navedenoj studiji kaže: „Za rod i pleme vidjesmo, da doduše postojahu prije države, ali se onda u državi pretvoriše u staleže, a svi staleži osim vladajućeg plemena,

Problemi oko nacionalnog pitanja u Austro-Ugarskoj Monarhiji upućuju Radića u problematiziranje pojma nacije gdje se iskazao podudarnošću sa shvaćanjima suvremenih mislilaca koji u to vrijeme napuštaju ambiciju znanstvene interpretacije (podrijetlo, jezik, teritorij) i osobiti naglasak stavljaju na subjektivni osjećaj koji formira svijest o pripadnosti jednoj naciji, prvenstveno osjećaj bliskosti i solidarnosti što je više nego očit utjecaj E. Renana. Govoreći o društvu, Radić se naslanja na H. Spencera, a u analizi društvenih struktura blizak je A. Smithu, oblikujući svoje autentično mišljenje u skladu s povijesnim prilikama u kojima je djelovao.

U razdoblju od Radićevih studentskih dana, pa do osnivanja HPSS-a, politička scena u Hrvatskoj se postupno počela mijenjati. Najprije se dogodio pravaški raskol, a nakon dva ciklusa izbora 1897. i 1901. godine, Khuen-Héderváryeva Narodna stranka potpuno dominira. U siječnju 1902. godine ujedinjuju se Hrvatska stranka prava (HSP) i Neovisna narodna stranka (NNS) pod imenom Hrvatska opozicija (HO) koja se godinu dana kasnije preimenovala u Hrvatsku stranku prava (HSP) i nešto kasnije postaje glavnom strankom Hrvatsko-srpske koalicije. Uz različita priključenja i istupanja ta Koalicija je do prosinca 1918. godine sastavljena od dviju stranaka, Hrvatske ujedinjene samostalne stranke (HUSS) i Srpske samostalne stranke (SSS). Izvan te političke platforme su Čista stranka prava (ČSP) i Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) braće Radić.

Stranke nastale u razdoblju od 1902. do 1905. godine prihvatile su ideju narodnog jedinstva Hrvata i Srba što će kasnije dovesti do političkog programa stvaranja Jugoslavije. Međutim, do austro-ugarske aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine, Koalicija, kao i stranke izvan nje još uvijek nemaju posve jasnu ideju o stvaranju zajedničke hrvatsko-srpske države nego su privrženi ideji narodnog jedinstva. Pravaški utjecaj iz druge polovice 19. stoljeća usmjerava ih prema težnji stvaranja hrvatske države u okviru Austro-Ugarske Monarhije ujedinenjem banske Hrvatske, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Istre i Međimurja.⁸²⁴

Monarhija, međutim, nije uspjela izgraditi zajedničku državnu svijest između mnogobrojnih nacija u svom okrilju s različitim povijesnim pravom, jezikom i upravnom svijesću, pa vrijednosti francuske revolucije i dalje inspiriraju nacionalne pokrete u izražavanju nacionalizama što je u kontekstu onoga vremena zahtjev za demokratskom preobrazbom jedne državne zajednice koja je sve više gubila korak s modernošću.⁸²⁵

dotično vladajućeg staleža, postase neka politička zajednica barem u nevolji, postadoše puk... Kad je vladajuće pleme međjutim u se pretopilo kao Franci u Francezkoj druga manja plemena i uz stari latinski jezik počelo upotrebljavati novu vrst latinskog jezika, kasniji jezik francezki, nije ni protu tomu nitko ustao jer su se tomu novom govoru jednako već bili priučili svi staleži, sav francezki puk. Slično je tomu bilo u Italiji u Španjolskoj, pa u Engleskoj. Nije tako bilo u Njemačkoj, pogotovo nije tako bilo u velikoj podunavskoj monarkiji u kojoj smo danas i mi Hrvati.”

⁸²⁴ Jere JAREB, *Pola stoljeća Hrvatske politike*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1995., str. 17-18.

⁸²⁵ BIBÓ, *Bijeda istočnoevropskih malih država, Regije Evropske povijesti*, n. dj., str. 25.

U tim okolnostima i hrvatska politička scena u velikom je dijelu obilježena nerazumijevanjem modernih političkih strujanja. Većina stranačkih vodstava nisu shvaćala ili nisu dovoljno jasno procjenjivala snagu nadolazećih političkih promjena u kojima opće pravo glasa zahtjeva izgradnju obrazovne koncepcije koja će široke narodne mase pripremiti za ulogu u političkom životu. Javno djelovanje svodilo se na komunikaciju s obrazovanim građanstvom dok su se političke rasprave vodile unutar uskih krugova intelektualnih vodstava. Taj će prostor zaposjesti braća Radić zahvaljujući ispravnim shvaćanjem kako hrvatsko seljaštvo treba dobro educirati i pripremiti ga za promjene kada će svi dobiti pravo glasa koje je do tada prema važećem i vrlo skućenom izbornom zakonu imao samo mali broj seljaka.

Nakon završetka Prvog svjetskog rata i stvaranja nove države, Kraljevstva SHS, Stjepan Radić morao je politički taktizirati i odstupiti od ideje svog „izvornog federalizma”, odnosno hrvatske samostalnosti u podunavskoj konfederaciji pod Habsburgovcima. Od prvog dana HPSS se nalazi, uz Stranku prava, pod pritiskom središnjih vlasti zbog upornog odbijanja da prizna novu državu, odnosno silovitu centralizaciju i unitarizaciju koje je tada nametalo srbijansko političko vodstvo.

Koncem 1918. godine dolazi do izražaja Radićevo politološko obrazovanje kada je izložio najvažnije elemente sustava kojeg je neophodno uspostaviti, tj. republikanskog sustava. Još ranije on je uspoređivao republikanski poredak s društvenim ustrojstvom tradicionalne hrvatske zadruge kako bi svoje shvaćanje republikanstva posve približio zapadnim parlamentarnim sustavima zagovarajući antimilitarizam, poštivanje ljudskih prava i primjenu federalnog načela po uzoru na Švicarsku i Sjedinjene Američke Države.⁸²⁶ Kao najznačajniju vrijednost Radić ističe poštivanje demokratskog postupka u izboru narodnog predstavništva, ali i napušta poimanje narodnog jedinstva čiji je zagovaratelj bio prije sloma Austro-Ugarske Monarhije,⁸²⁷ međutim, ne stoga što je želio negirati stanovite srodnosti slavenskih naroda, nego zbog toga što je morao artikulirati jasnu alternativnu platformu srbijanskom monarhističkom tumačenju narodnog jedinstva koje je sve više išlo u pravcu dominacije putom asimilacije.⁸²⁸

⁸²⁶ Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Durieux, Zagreb, 1995., str. 194.

⁸²⁷ Usp. MIŠKULIN, *Parlamentarni izbori i stranačke borbe u virovitičkom i slatinskom kotaru 1919.-1929.*, n. dj., str. 859-884.

⁸²⁸ Stjepan Radić je do stvaranja Kraljevstva SHS pod utjecajem pravaša i dr. Ante Starčevića; pojam naroda ne izvodi iz etničke pripadnosti već narod poima kao zajednicu duha. Kao i Starčević, Hrvatima smatra sve one koji su, neovisno od etničke pripadnosti, prožeti hrvatskim duhom, a koji teže stvaranju samostalne hrvatske države. Tako i Radić smatra da za određivanje pojma narod/nacija nisu dostatni objektivni kriteriji kao što su podrijetlo, jezik, kultura, religija, teritorijalna kompaktnost te da na temelju tih kriterija među Slavenima ne postoji nacionalna raznorodnost, odnosno kako ističe, svi su Slaveni zapravo jedan narod i svi su samo jedna nacionalnost. Dakle, subjektivni osjećaj mu je jedan od presudnih kriterija u konstituiranju nacije, kao i osjećaj solidarnosti, zajednička kultura i nacionalna svijest. Stoga je posve izvjesno kako je nakon stvaranja

Ono što je u jednom trenutku moglo izgledati kao dilema i kolebanje između samoodređenja u okviru Jugoslavije ili potpuni i neopozivi razlaz s Beogradom, zapravo je Radićev republikanizam u službi hrvatske suverenosti kao temeljne pretpostavke ostvarivanja konsocijacijskog potencijala novonastale višenacionalne državne zajednice. Ako takvog sporazuma s Beogradom ne može biti razlaz se pokazuje kao jedini mogući rasplet tadašnje političke krize.⁸²⁹

U razdoblju od 1919. do 1928. godine, Stjepan Radić je nedvojbeno, uz kralja Aleksandra i radikala Nikolu Pašića, dominantna figura na političkoj sceni novonastale države u njenom prvom desetljeću postojanja. Kako je Aleksandrovo i Pašićevo suglasje oko centralističkog uređenja države bilo nedvojbeno, Radićevo daljnje djelovanje pratile su iznimno nepovoljne političke prilike, hrvatska suverenost neprekidno je izmicala, a njega prisiljavala na brojne taktičke zaokrete i ustupke. Dovoljno se osvrnuti na najznačajniji Radićev politički manevar iz 1924. godine kada je, nakon uvođenja HRSS-a u Seljačku interancionalu sa sjedištem u Moskvi, kralj Aleksandar potpisao vladin Zakon o zaštiti države kojim se zabranjuje rad stranke, pritvara se Radića i pokreću kazneni procesi protiv čelništva. Unatoč tako nepovoljnim uvjetima Radić prihvaća pregovore s Pašićem, sudjeluje na skupštinskim izborima u veljači 1925. godine i osvaja 67 mandata. Nakon tako dobrog izbornog rezultata Radić ulazi u vladu, priznaje Vidovdanski ustav i mijenja ime stranci u Hrvatska seljačka stranka (HSS), potpisuje Akt o sporazumu HSS-a i NRS-a (Narodne radikalne stranke) te naposljetku prihvaća mjesto ministra prosvjete.

No, premda bi takav razvoj događaja mogao izgledati kao Radićevo odustajanje od temeljnih načela borbe za ravnopravan položaj Hrvatske u sklopu Monarhije, razvidno je iz njegovih javnih istupa tijekom 1926. godine kako je uz ogroman trud i želju za kompromisom stalno vršio pritisak na radikale te se odupirao srbijanskom centralizmu,⁸³⁰ upozoravajući na loše

nove države 1918. godine Radić umnogome revidirao svoja stajališta o narodnom jedinstvu zbog suočavanja s političkom praksom Beograda i spoznaje kako u novoj državi nedostaju svi elementi nacije/naroda koje je do tada držao konstitucijskom osnovom. (CIPEK, *Pojam države i nacije u političkoj misli Stjepana Radića*, n. dj., str. 136-140).

⁸²⁹ Nakon stvaranja nove države najčešći su bili gospodarski pritisci poput nametanja četiri puta viših poreza nego što je to bio slučaj u Srbiji, često je bilo nasilje protiv seljaštva, zatim primjena raznih mjera nove vlasti, od primjene do tada nepoznatih zakona, batinanja, fizičkog i psihičkog maltretiranja, utamničenja zbog sitnih prekršaja, političkih progona zbog izražavanja drugačijeg mišljenja. Režim istupa izuzetno oštro protiv seljaštva koje je još uvijek najbrojniji sloj stanovništva u Hrvatskoj i koje postaje simbolom podređenosti u novonastaloj državi i koje sve više počinje s nasilnim suprotstavljanjem. (Bosiljka JANJATOVIĆ, Represija spram hrvatskih seljaka 1918.-1921., *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 25., br. 1., 1993., str. 25-42.)

⁸³⁰ Usp. MIŠKULIN, Parlamentarni izbori i stranačke borbe u virovitičkom i slatinskom kotaru 1919.-1929., n. dj., str. 859-884.

gospodarske prilike koje su osobito pogađale seljaštvo u hrvatskim krajevima.⁸³¹ Govoreći pred okupljenim mnoštvom nastojao je prvenstveno afirmirati pozitivne strane sporazuma s NRS-om, ističući sličnosti srpskog i hrvatskog naroda, naglašavajući kako je Jadransko more sačuvano od stranih prisezanja zahvaljujući Srbima, pa čak i pronalazeći dobrih strana Vidovdanskog ustava. Pašić je oštro reagirao ocijenivši Radićeve istupe nacionalističkim s namjerom rušenja zajedničke države.⁸³²

U takvim okolnostima političko djelovanje utemeljitelja HPSS-a (kasnije HRSS-a i naposljetku HSS-a) nije imalo prevelikih izgleda za uspjeh te je njegova borba okončana nakon atentata kojega su organizirali srpski radikali. Aleksandar i Pašić nisu željeli Hrvate kao ravnopravne partnere u izgradnji države već su nametnuli povlašten položaj braneći ga silom policije i vojske koje su u potpunosti kontrolirali. U srbijanskim rukama nalazile su se sve poluge vlasti, dvor i vlada mogli su odbiti ili predložiti državnu reformu dok su među nesrpskim stanovništvom izgrađivali „jugoslavenstvo” putom raznih materijalnih povlastica i korupcije.

2. Bogdan Radica

Dok su politički naponi Stjepana Radića za poboljšanjem položaja Hrvatske u Kraljevini na vrhuncu, Bogdan Radica studira u Italiji.⁸³³ Uz stjecanje naobrazbe, uglavnom se bavi globalnim političkim strujanjima, prvenstveno sve agresivnijim Mussolinijevim eksperimentom izgradnje fašističke države što je značilo brutalno gušenje djelovanja komunističkih i socijalističkih prvaka, katoličke pučke stranke i svih ostalih liberalnih snaga. Radica je zainteresiran za komunističku boljševičku revoluciju i svjetonazor kojeg ona intenzivno širi među stanov-

⁸³¹ Usp. Franko MIROŠEVIĆ, Radićevi govori u Dalmaciji 1926. godine, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Vol. br. 50, 2008., str. 289-307.

⁸³² Tijekom 1926. godine krenuo je na proputovanje kroz Dalmaciju i Bosnu i Hercegovinu gdje je pred mnogobrojnim auditorijem u mnogim gradovima držao govore što mu je priskrbilo još veću popularnost u narodu, a što je bio povod radikalima da protiv njega pokrenu negativnu kampanju u strahu od jačanja HSS-a. Isto. str. 290.

⁸³³ Radica, Bogdan, hrvatski publicist (Split, 26. VIII. 1904 – New York, 5. XII. 1993). Studirao u Ljubljani i Firenci. (...) U susretu sa stvarnošću komunističke Jugoslavije, kao vrsni intelektualac građanske orijentacije, odlučio se iseliti u SAD. Od 1950. bio je redoviti profesor povijesti na Sveučilištu Fairleigh Dickinson u New Jerseyu. Obnovivši veze s građanski usmjerenim hrvatskim emigrantima započeo je plodnu publicističku aktivnost u iseljeničkom tisku poput HSS-ova Hrvatskoga glasa i Hrvatske revije, u kojoj je 1955–90. objavio desetine članaka kulturološke i političke tematike. (...) Uz mnogobrojne eseje napisao je knjige: *Razgovori s Guglielmom Ferrerom* (Colloqui con Guglielmo Ferrero, 1939.), *Agonija Evrope* (1940.), *Sredozemni povratak* (1971.), *Hrvatska 1945* (1974.) te *Živjeti nedoživjeti* (I–II, 1982.). Posmrtno mu je objavljena knjiga eseja s mediteranskom tematikom *Vječni Split* (2002). Radica, Bogdan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. 10. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51430>>.

ništvom, posebno onim slojevima koji se osjećaju obespravljeno, a nisu prigrlili fašističku ideologiju. Umnogome mu je značilo što je bio u prilici susretati se i razgovarati s važnim ljudima iz kulturnih i intelektualnih talijanskih krugova čiji utjecaji mu pomažu učvrstiti obrazovnu osnovu njegovih političkih stajališta. To je ujedno, možemo reći, temeljna podudarnost u Radićevom i Radičinom shvaćanju duha vremena. Obojica uviđaju nužnost kvalitetnog i masovnijeg obrazovanja stanovništva koje zbog demokratizacije političkog života postaje sve važnije u političkom odlučivanju. Naime, kao što je Radić ukazivao na nužnost obrazovanja hrvatskog seljaštva kako bi ti slojevi bili adekvatno pripremljeni za sudjelovanje u politici, tako i Radica smatra kako izostanak obrazovanja ostavlja široke mase na milost i nemilost fašističkim i komunističkim manipulacijama, dvjema dominantnim ideologijama koje pojedinca potpuno lišavaju ideala slobode.

Radica je potjecao iz stare splitske obitelji iz radničke četvrti Veli Varoš, koji su pripadali nacionalno opredijeljenom stanovništvu, sljedbenicima Hrvatsko-srpske koalicije, onom dijelu koje je baš kao što su braća Radić do 1918. godine zagovarali narodno jedinstvo i hrvatsku suverenost pod dinastijom Habsburgovaca. Međutim, nakon stvaranja nove države pod dinastijom Karađorđevića veći dio puka ostao je privržen politici HPSS-a, a mladi student Radica tadašnji položaj Hrvatske i ideal narodne samostalnosti i samoopredjeljenja promatra u kontekstu permanentne borbe za uspostavljanjem demokratskog poretka kao jedinog okvira unutar kojega je moguće dosegnuti te ideale. No, kako za svoga boravka u Italiji svjedoči svakodnevnim fašističkim progonima neovisne i liberalne inteligencije, sve većoj privrženosti vojske, policije, birokracije, nižih i viših slojeva društva, pa i aristokracije ultranacionalističkim i imperijalističkim idejama, shvaća kako fašizam ima čvrsto uporište. Mussolinijevu politiku odbijanja suradnje s novonastalim državama i želju da, kako kaže Radica, Habsburško carstvo zamjeni Rimski imperij, procjenjuje kao neposrednu opasnost za Hrvatsku i Dalmaciju koju talijanski diktator nije prestajao svojatati. To je glavni razlog zbog kojega je Radica uvijek imao razumijevanje za Radićevu veliku sposobnost političkog kombiniranja.

Nakon jednog krvavog fašističkog pohoda na oporbene pristaše ubijen je ugledni odvjetnik Pilati dok su se glavni oporbenjaci nove fašističke Italije, Guglielmo Ferrero i Gaetano Salvemini jedva izvukli živi pobjegavši na vrijeme pred rušilačkim odredima. Upravo ta dvojica intelektualaca, koji su oštro i javno odbijali nacionalističku „dalmatinsku” politiku najviše su utjecali na Radićino intelektualno sazrijevanje. Oni su javno istupali i pisali protiv rastuće slavofobije koja je poprimala zabrinjavajuće razmjere među talijanskim intelektualnim krugom. Radica je prilično neugodno iznenađen što protiv takvog raspoloženja svoj glas ne diže jedan od najvećih talijanskih živućih mislilaca, liberal Benedetto Croce koji se protivi talijanskom ulasku u rat i čije je držanje prema narastajućem talijanskom imperijalizmu bilo neutral-

no i neodređeno.⁸³⁴ Croce nije imao visoko mišljenje o slavenskim narodima, a njegova novo-hegelijanska filozofija smještala je Slavene u narode drugog i trećeg reda čiji doprinosi filozofiji i kulturi nisu bili osobito vrijedni. Radica ne prihvaća Croceovu filozofiju povijesti prema kojoj uspon fašizma u Italiji nije kriza liberalizma nego odraz slabosti i nesposobnosti političkih stranaka da se izdignu iznad instinkta i utopija masa kao novog subjekta politike.⁸³⁵ Radica kritizira Croceov historicizam kao pogrešku klasičnog liberalizma koji je postao neosjetljiv na socijalna i ekonomska pitanja masa. Kada je Croce u Senatu dao povjerenje Mussolinijevom režimu,⁸³⁶ obrazlažući to željom da se izbjegne anarhija, Salvemini se potpuno distancirao od njega smatrajući kako je riječ o potpori Savojskoj dinastiji što je njemu, kao uvjerenom republikancu bilo krajnje neprihvatljivo. Uspon fašizma smatrao je kraljevom odgovornošću, a republiku jedinom demokratskom i slobodarskom budućnošću Italije. Radica tako čvrsto staje uz svoga profesora Salveminija koji najznačajnije utječe na njega, prvenstveno njegova analiza talijanskog političkog razvoja od Hegela do fašizma. Salvemini je bio republikanac i federalist koji je u razdoblju prije uspona fašizma djelovao kao socijalist zastupajući tezu kako je zapreka talijanskom napredovanju ne samo Savojska dinastija, nego i Vatikan. U Hegelovoj političkoj filozofiji on je vidio dvije struje, jednu koja se naslanja na ideju republikanizma i nije se mogla razviti i održati zbog reakcionarnih stavova talijanske aristokracije i buržoazije i drugu, nacionalno fašističku i imperijalističku Cesarea Balba.⁸³⁷

Salvemini i Ferrero su smatrali kako talijanske elite nisu uspjele izgraditi demokratski poredak, kako u državi nikada nije zaživio demokratski proces već su aristokracija i buržoazija favorizirale jednu vrstu hibridnog zakržljalog demokratskog sustava koji je ostavljao mase izvan sustava nove države. Salvemini je bio uvjereni federalist koji je držao kako se demokracija u Italiji može izgraditi jedino unutar takvog državnog uređenja koje bi odgovaralo tradicionalnim raspoloženjima raznorodnih pokrajina. Talijansko priklanjanje fašizmu, smatrao je, ne može se objasniti sprječavanjem nadolazeće komunističke opasnosti koju su krugovi visoke buržoazije preuveličavali kako bi zadržali sve poluge vlasti, nego jačanjem centralističkog sustava koji je favorizirao dinastiju i držao mase daleko od procesa odlučivanja.⁸³⁸

⁸³⁴ Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, Knjižnica Hrvatske revije, sv. I., Barcelona, 1982., str. 154-159.

⁸³⁵ Bogdan RADICA, *Agonija Europe*, Disput, Zagreb, 2006., str. 108-126.

⁸³⁶ To se dogodilo 1924. godine kada je talijanski političar, socijalist Giacomo Matteotti u parlamentu glasno kritizirao Mussolinija, da bi ga tjedan dana nakon istupa fašisti oteli i ubili. Isto. str. 137.

⁸³⁷ RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, n. dj., str. 121-122.

⁸³⁸ „Slušajući Salveminija konačno sam shvatio bit talijanskog političkog razvoja od Risorgimenta do fašizma. (...) U političkoj tradiciji Risorgimenta on je vidio dvije struje, jednu Mazzinijevu, za koju je smatrao da se nije razvila ni održala uslijed reakcionarnog stava talijanske aristokracije i buržoazije, i druga Cesarea Balba, koju je smatrao pretečom nacionalfašizma i imperijalizma. Poput Ferrera i on je smatrao da Italija nije nikada živjela u demokratskom procesu, nego u poludemokratskom

Fererrovo pesimistično predviđanje kako će fašizam postupno povesti čovječanstvo u još veću katastrofu pokazat će se savršeno preciznim dok Radica nakon što Salvemini i Ferrero napuštaju Firencu i Italiju također odlazi i seli u Rim gradeći svoj esejistički i publicistički opus inspiriran njihovim „dubinskim” uvidom u aktualne probleme. Značajno se oslanjao na Fererrove ranije radove i postavke o kvantitativnoj i kvalitativnoj civilizaciji i krizi svijeta koja nastupa uslijed sve jačeg sukoba između stare kvalitativne (poljoprivredne) i nove kvantitativne (industrijske) civilizacije gdje su stare civilizacije imale ispred sebe jasan cilj koje su postizale mjerom čovjeka. Suprotno tomu, moderne civilizacije koje uzimaju primat nakon Francuske revolucije lutaju bez cilja ne postavljajući ispred sebe nikakvu metu premašuju čovjekove snage i vode ga u provaliju. Zaključak kako se bez mjere i ograničenja ne može postići nikakav napredak radikalno se suprotstavlja Croceu, tvrdeći kako instinkt i intuicija vode društvo i civilizaciju u anarhiju, a potom i u tiraniju.⁸³⁹

Dolazak u Rim za Radicu predstavlja početak jedne faze sazrijevanja gdje svoj spoznajno-filozofski kapital počinje stavljati u službu bavljenja nacionalnim temama. Tada je došao po prvi put u doticaj s jugoslavenskim poslanstvom u Rimu, što je, kako ističe, značilo susresti se isključivo sa Srbima budući Hrvata nije bilo. Kada je u Italiju doputovao dr. Milan Ćurčin, urednik *Nove Europe* u kojoj je Radica surađivao upoznao ga je s jugoslavenskim poslanikom, publicistom socijalističkog političkog uvjerenja, Živojinom Balugdžićem. Kasnije susreće veleposlanika u Vatikanu, Ješu Simića i vojnog izaslanika, generala Milutina-Miću Nedića, brata generala Milana Nedića.⁸⁴⁰ Kao suradnik *Nove Europe* i dopisnik *Obzora*, Radica se susreo s nepovjerenjem jer se tada na jednog Hrvata s tako razgranatim važnim poznanstvima u Italiji, a koji nema nikakvih kontakata s jugoslavenskim diplomatima, gledalo kao na separatista, ustašu ili talijanskog agenta.⁸⁴¹

koji je favorizirala dinastija skupa s aristokracijom i visokom buržoazijom, sprječavajući ulazak masa u sustav nove države. On je vjerovao da se demokracija u Italiji mogla ostvariti samo putem federalizma, koji bi odgovarao tradicionalnim raspoloženjima raznorodnih pokrajina. To što je Italija pala u fašizam krivnja nije bila na komunističkoj opasnosti, koju je visoka buržoazija pretjerivala kako bi se održala na vlasti, nego na centralističkom sustavu koji je favorizirao isključivo dinastiju s visokim društvom i držao mase daleko od države.” Isto. str. 122.

⁸³⁹ Isto, str. 139-140.

⁸⁴⁰ Nedić, Milan, srpski general (...) Od kolovoza 1941. predsjednik kvislinške vlade u Srbiji. Uz pomoć njem. okupatora ustrojio Srpski dobrovoljački korpus i Srpsku državnu stražu za borbu protiv partizana. Optužen kao ratni zločinac, navodno počinio samoubojstvo tijekom istrage. Nedić, Milan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 8. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43217>>.

⁸⁴¹ RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, n. dj., str. 193.

Radica je razgovore s Balugdžićem ocjenjivao zanimljivim i poticajnim kada je riječ o preciznijem uvidu u srbijansku politiku u zajedničkoj državi. Stekao je dojam o jednoj primitivnoj demokraciji koja je ipak iskazivala stidljive ambicije daljnjeg razvoja. Balugdžić je pripadao liberalnijem dijelu srbijanskih političkih krugova i smatrao je kako dvor i radikali nisu u pravu kada ignoriraju potrebu Hrvatske za većom autonomijom. Međutim, isticao je i nemogućnost hrvatske prilagodbe beogradskom mentalitetu i političkim manipulacijama tada toliko svojstvenim vladajućim krugovima u Beogradu.

Vrlo dobro ukorijenjen u intelektualnom životu Italije, Radica je dobio jasniji uvid u slabe sposobnosti jugoslavenske diplomacije, nezainteresiranost i pristranost ljudi koji su zapošljavani u poslanstvu u Rimu. Takva diplomatska aktivnost zapravo išla je na ruku s Mussolinijevim nastojanjima da razbije ili da barem politički oslabi Jugoslaviju koju je doživljavao neprirodnom versajskom tvorevinom i glavnom preprekom svojoj osvajačkoj politici na području jugoistočne Europe. Politika koja je igrala na kartu međunacionalnih napetosti svodila se na poticanje stvaranja nekakve proširene Srbije kojoj bi se dao manji izlaz na more dok bi se Hrvatskoj osigurala neovisnost, ali bez Dalmacije i Primorja s otocima. Radica je uviđao kako talijanski fašizam pod svaku cijenu nastoji učiniti zajedničku državu nemoćnom i nemoćom čemu su prema njegovom mišljenju doprinisili Srbi svojim upornim inzistiranjem na centralizaciji ignorirajući hrvatske zahtjeve za većom autonomijom. Dok se u dijelu hrvatske politike, posebice u krugovima revolucionarne ustaške emigracije čiji su se prvaci nalazili u Italiji,⁸⁴² uvriježilo naivno mišljenje kako bi uz pomoć Mussolinija mogli ostvariti potpuno odvajanje od Beograda.

Kada je Bogdan Radica napuštao Italiju 1927. godine, bio je posve upućen u kakvim se teškoćama nalazi zajednička država čiji je opstanak potkopavao Beograd odbijajući Hrvatima dati autonomiju i na taj način unaprijedi demokratski poredak što je bio jedini put prema barem nekakvom državnom jedinstvu. Umjesto toga snažila je Aleksandrova diktatura koja je još više unutarnje međunacionalne napetosti odmicala od rješenja. Njegovo razdoblje školovanja u Italiji završavalo je spoznajom o slabosti liberalizma na području jugoistočne Europe što je političku scenu svodilo na sukob konzervativaca i marksista i kako je dobro zapažao, stari liberalizam 19. stoljeća postupno se gasio dok je konzervativizam postajao reakcionaran, vrlo atraktivno predstavljen fašističkom ideologijom.

U ljeto 1927. godine Radica stiže po prvi put u Beograd koji ga osvaja gostoljubivošću njegovih stanovnika, ali iznenađuje nadasve otvoreno i javno kritiziranje vlasti zbog korupcije koja je sve više uzimala maha, a jedan od vodećih beogradskih intelektualaca, Dragiša Vasić

⁸⁴² JAREB, *Pola stoljeća Hrvatske politike*, n. dj., str. 40, „Stvorena je i hrvatska revolucionarna emigracija koja je isprva heterogena i neoblikovana sada okupljena pod ustaškim imenom i vodstvom dr. Ante Pavelića.”

portretirao mu je tadašnju Srbiju izuzetno negativnim impresijama, ustvrdivši kako Beograd nije u stanju odigrati povjerenu mu misiju te da se Hrvatima ne piše dobro, a jedinu nadu vidi u politici Stjepana Radića kojega Hrvati sve masovnije slijede.⁸⁴³

Nekoliko mjeseci nakon njegovog beogradskog susreta s Vasićem, Stjepan Radić i Svetozar Pribičević na veliko iznenađenje stvaraju Seljačko-demokratsku koaliciju (SDK) sa ciljem objedinjavanja svih oporbenih stranaka koje su prošle pritisak vlasti u borbi za demokraciju. Radić ovaj politički manevar naziva „parlamentarnom unijom demokracije” i započinje pregovore sa srbijanskom oporbom i Ljubomirom Davidovićem.⁸⁴⁴ Gospodarske prilike su loše, državna administracija nije u stanju osmisliti reforme koje bi zemlju izvukle iz posvemašnje krize, pokazuju se velike poteškoće oko zajedničke politike kreiranja proračuna.⁸⁴⁵ Stjepan Radić cijelo vrijeme vodi oštre polemike s političkim protivnicima, međutim njegova politika još uvijek ima karakter pomirljivosti, trudi se da njegovo djelovanje ne bude protudržavno, protusrpsko i protudinastičko. Namjera mu je bila da se SDK na jugoslavenskoj političkoj sceni legitimira kao kraljevska oporba britanskog tipa.⁸⁴⁶ Takva politika koalicije počela je ugrožavati vlast koja osjeća kako je pred odlaskom s političke scene. Sva nastojanja vlade da

⁸⁴³ Usp. Godine 1926. Radić je dao ostavku, a u veljači 1927. HSS je izišao iz vlade Narodnoga sporazuma zbog neslaganja s politikom radikala. U oporbi je surađivao sa S. Pribičevićem i zajedno s njim u studenome 1927. osnovao Seljačko-demokratsku koaliciju (SDK), koja se zauzimala za preustroj države, reviziju Vidovdanskog ustava i federalizam, a protiv centralističke politike. Radić, Stjepan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 28. 10. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51444>>. Usp. MIŠKULIN, *Parlamentarni izbori i stranačke borbe u virovitičkom i slatinskom kotaru 1919.-1929.*, n. dj., str. 859-884.

⁸⁴⁴ Srpski političar (...) Od 1904. nekoliko puta bio ministar (prosvjete i unutar. poslova), 1905. predsjednik srpske Narodne skupštine, predsjednik vlade Kraljevine SHS (1919. i 1924). Sudjelovao u donošenju Krfske deklaracije 1917. Od 1919. predsjednik novostvorene Demokratske zajednice. Suradivao s Hrvatskom (republikanskom) seljačkom strankom, ali sporazum Cvetković–Maček nije odobravao. Protivnik Šestosiječanjske diktature i jedan od vođa ujedinjene oporbe nakon 1935. Davidović, Ljubomir. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 8. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14020>>.

⁸⁴⁵ Dr. Gregor Žerjav u javnoj kritici prijedloga proračuna 13. prosinca 1927. godine, između ostalog kaže: „Čitava egzekutiva nalazi se u rukama Srbijanaca, njih 90 posto sjedi u nadležtvima. To je nezdravo i to će im se jednom osvetiti.” Nadalje, ustvrdio je kako se krediti za popravlanje putova dijele neravnomjerno i nepravedno te se od iznosa od 790 milijuna dinara, Sloveniji dodjeljuju dva, Hrvatskoj i Slavoniji 7,5 milijuna dinara. Dr. Žerjav je izrazio sumnju prema daljnjem žrtvovanju kako se ne bi narušilo jedinstvo jer je posljedica takve žrtve što su ceste u Hrvatskoj 50 posto lošije dok se u Srbiji sa svim tim novcem nije napravilo ništa, aludirajući da je loše gospodarenje zapravo posljedica enormne korupcije središnje vlasti u Beogradu. Osim toga, potkrepljujući svoje izlaganje upozorio je na katastrofalnu poreznu politiku prema kojoj građani Srbije u državni proračun uplaćuju daleko najmanje. (Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, August Cesarec, Zagreb, sv. II., 1990., str. 331.).

⁸⁴⁶ Isto, str. 332.

se razbije koalicijsko zajedništvo nisu dala rezultat. Radić je nepokolebljivo ostao na poziciji savezništva s Pribičevićem bez obzira što je naposljetku Vukićevićeva vlada⁸⁴⁷ prihvatila sve Radićeve zahtjeve ako bude nastupao isključivo kao čelnik HSS-a.⁸⁴⁸

Daljnji slijed događaja i burnih parlamentarnih borbi vlasti i oporbe vodio je prema daljnjem snaženju Seljačko-demokratske koalicije koja unatoč tome ne namjerava napustiti takozvanu sporazumašku politiku te u ožujku 1928. godine njezini poslanici omogućavaju izglasavanje državnog proračuna kako bi se izbjegla još jedna politička kriza. Ipak, režimski tisak kritizira SDK ocjenjujući njihovu politiku prijetvornom i separatističkom. Međutim, usprkos takvim okolnostima Radić ne odustaje od taktiziranja, šalje pomirljive izjave prema kruni svjestan kako sa svojih 85 zastupnika u Skupštini uvijek može blokirati vladine odluke. Dakle, do samoga kraja odbijao je mogućnost da SDK uđe u vladu, smatrao je da u svim prijepornim pitanjima može biti postignut sporazum s obzirom na razgovore vladine koalicije i oporbe te je još 19. lipnja izrazio nadu kako se kriza može razriješiti. Idućeg dana u Skupštini je izvršen atentat na zastupnike Hrvatske seljačke stranke. Pavle Radić je odmah preminuo, a Stjepan umire od posljedica ranjavanja.

Smrt Stjepana Radića označava tako definitivni kraj razdoblja hrvatske politike koja je taktičkim kompromisima pokušavala osujetiti srbijanski radikalni centralizam zagovarajući federalizaciju. U Beogradu su hrvatski zahtjevi izazivali strahove od mogućeg raspada zajedničke države u kojoj je bez demokratske tradicije konstantno trajala ozbiljna upravljačka kriza, a političke elite sve su više ogrezle u korupciji. Nakon ubojstva Stjepana Radića diktatura kralja Aleksandra samo je još više pojačala odbojnost hrvatskih građana, posebno seljaštva prema zajedničkoj državi. Štoviše, hrvatska studentska mladež, intelektualni krugovi, seljaštvo i radništvo postaju sve privrženiji revolucionarnim idejama i borbi za uspostavu pozitivnog programa stvaranja neovisne hrvatske države. Osim toga, stvorena je i hrvatska revolucionarna emigracija koja je isprva heterogena i neoblikovana sada okupljena pod ustaškim imenom i vodstvom dr. Ante Pavelića.⁸⁴⁹

⁸⁴⁷ Usp. MIŠKULIN, *Parlamentarni izbori i stranačke borbe u virovitičkom i slatinskom kotaru 1919.-1929.*, n. dj., str. 859-884

⁸⁴⁸ Usp. Josip Horvat u *Političkoj povijesti Hrvatske*, sv. II., 1990., str. 333, piše kako je Vukićević nastojao svim silama pridobiti Radića i njegovu stranku za sudjelovanje u vladi. Kako bi ga učinio podatnijim za pregovore u siječnju 1928. godine pokušava izvesti secesiju u njegovom klubu. Međutim, taj politički manevar nije uspio i Radić započinje službene pregovore s Vukićevićem, no, pregovori se temelje na nesporazumu, budući da Vukićević želi pregovarati sa Stjepanom Radićem kao s predsjednikom HSS-a dok Radić nastupa kao predsjednik SDK. Vukićević ipak naposljetku popušta i na stol stavlja ponudu – svi Radićevi zahtjevi će se prihvatiti – a oni su od 1925. godine uglavnom uvijek isti – uz uvjet da razriješiti koaliciju s Pribičevićem i sam uđe u vladu. Radić je to odbio no usprkos tomu 9. veljače dobiva mandat za sastav koncentracijske vlade, ali nije ga u mogućnosti realizirati jer je ideju koncentracije odbacio Ljubomir Davidović.

⁸⁴⁹ JAREB, *Pola stoljeća Hrvatske politike*, n. dj., str. 40.

Tako je hrvatska državotvorna ideja široko prihvaćena, posebice među mladim ljudima koji su sazrijevali u razdoblju od ubojstva braće Radić, pa do početka Drugog svjetskog rata bez obzira je li kasnije pripadala HSS-ovim, ustaškim ili komunističkim krugovima i kako je Jareb lucidno zaključio – čak i generacije koje su stasale pod Titovom diktaturom nisu se odrekle takve orijentacije što će ih staviti u poziciju da baš one programski povežu ideju samostalne hrvatske države s idejom parlamentarne demokracije, socijalno i ekonomski progresivne, kulturno slobodarski orijentirane i vjerski tolerantne.⁸⁵⁰

3. Franjo Tuđman

Franjo Tuđman započeo je svoju ozbiljniju znanstvenu karijeru u zrelijoj životnoj dobi kao komunistički disident.⁸⁵¹ Bavio se suvremenom hrvatskom i jugoslavenskom političkom poviješću. Osim toga, uz nacionalnu povijest proučava i nacionalno pitanje u Europi i svijetu, odnosno probleme i poteškoće emancipacije i samoopredjeljenja malih naroda.⁸⁵² Kako bi ukazao na nesposobnost Saveza komunističke Jugoslavije pod vodstvom Josipa Broza Tita u rješavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata, nastojao je uzeti u obzir sve hrvatske političke tradicije – od Starčevićevog pravaštva, Radićevog HSS-a, antifašizma i komunizma nove Jugoslavije.⁸⁵³ Smatrao je kako vlast jedne partije bez izbornog legitimiteta ponovno vodi u centralizaciju i gušenje demokracije što je tadašnju SR Hrvatsku iznova stavljalo u nepovoljan položaj unutar jugoslavenske federacije.⁸⁵⁴

⁸⁵⁰ Isto. str. 39-40.

⁸⁵¹ Usp. Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), Zagreb, Socijalistička Republika Hrvatska (SRH), Republički sekretarijat za unutrašnje poslove (RSUP), Služba državne sigurnosti (SDS), fond 1561, dosje Tuđman Franjo br. 229562, „(...) Dopuna izvještaja od 7.2.1972. godine. 1. U fasciklu broj 12 nalaze se slijedaći Tudjmanovi radovi o Stjepanu Radiću: „Stjepan Radić u povijesti hrvatskog naroda”, „Stjepan Radić”, „Stjepan Radić i hrvatska državnost” Na stranici košuljice u kojoj se nalaze ovi radovi rukopisom je napisano: „ 1. Predavanja u Zadru 11.5.1971. godine. 2. Zbornik: „Stjepan Radić i hrvatska državnost” – Sisak. (...), (str. 297)”

⁸⁵² O toj temi Tuđman je napisao tri knjige u razdoblju od 20 godina: *Velike ideje i mali narodi*. (1969), *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*. (1981) i *Bespuća povijesne zbiljnosti*. (1989).

⁸⁵³ Pa čak i Pavelićeve NDH što je izazvalo brojne kontroverze u domaćoj i međunarodnoj javnosti.

⁸⁵⁴ Usp. HR-HDA, SRH/RSUP, SDS, fond 1561, dosje Tuđman Franjo br. 229562, „(...) sastanka Tudjmana i emigranta Bogdan Radice, koji je održan početkom kolovoza 1969. u Firenzi. Iza ovoga utvrđena je vrlo intenzivna aktivnost Bogdan Radice na propagiranju Tudjmanovih ideja u emigrantskim političkim krugovima. Angažirao se na pronalaženju mogućnosti za njegov boravak u SAD, na prodaji njegovih knjiga u inozemstvu, upućivanju izvadaka iz strane ili emigrantske štampe, koji govore o prilikama u Jugoslaviji. Bogdan Radica je u koncepciju svoje suradnje s Tudjmanom uključio pisanje članka u emigrantskom tjedniku „Hrvatski glas” u kojem je izvršio propagandu za račun Tudjmana kroz osvrt na njegovu knjigu „Velike ideje i mali narodi”. Šta hoće

Kada je riječ o znanstvenoj i intelektualnoj ostavštini Franje Tuđmana, teorijske rasprave uglavnom se svode na njegovo tadašnje razumijevanje nacije i nacionalizma. Većina prijepora odnosi se na pitanje je li prvi hrvatski predsjednik bio na poziciji modela izgradnje nacije i nacionalizma na etničkim načelima ili njegovoj suprotnosti – izgradnji građanske nacije i građanskog nacionalizma. Tuđman se kao znanstvenik i povjesničar dominantno bavio političkom poviješću Kraljevstva SHS od stvaranja 1918. do raspada monarhističke Jugoslavije 1941. godine,⁸⁵⁵ da bi kasnije polje svoga interesa širio na probleme integracija višenacionalnih državnih zajednica, posebno u Europi. Ako bi se želio formulirati središnji smjer Tuđmanovih istraživanja mogla bi se uočiti podudarnost s Renanovim poimanjem nacije nastalom kao odgovor i odbacivanje etničkog koncepta nacije koja je dominirala u njemačkoj političkoj misli ranog 19. stoljeća i temeljito je razrađena u djelu povjesničara Friedricha Meineckea.⁸⁵⁶

Državničko razdoblje dr. Franje Tuđmana nedvojbeno je obilježeno njegovim znanstvenim i publicističkim radom tijekom dvadeset godina kada nastaju njegovi najznačajniji radovi. U nijednom nije zastupao etnički nacionalizam kao duhovni temelj na kojem bi trebala biti izgrađena moderna i međunarodno priznata država. Tvrdio je kako tehnološki napredak ubrzava globalnu integraciju što dovodi do proturječja, budući da istodobno svjedočimo sve odlučnijim nastojanjima za suverenost brojnih malih naroda pod vodstvom različitih nacionalnih pokreta. Naciju i nacionalne pokrete ne vidi isključivo kao retrogradne pojave i osvjetljava samoodređenje i pravo na vlastitu državu malih naroda kao pretpostavku integracije svijeta. Sloboda pojedinca i naroda njegova je temeljna pretpostavka svih ostalih vrijednosti. Višekratno negira „apstrakciju teorijske, univerzalne vrijednosti” i govori u prilog praktičnoj realizaciji – slobode države, slobode društva (a to prije svega znači i slobodu naroda) i slobode

Radica postići vidi se iz samo nekoliko konstatacija iznešenih u ovom napisu, koji u osnovi zahtijeva da ideje Tuđmana trebaju ući „u svaku našu kuću i do svakog našeg čovjeka, kojem leži na srcu sudbina hrvatskog naroda”. To zbog toga što Radica sugerira da knjiga i ideje Tuđmana ukazuju na „svu važnost današnje krize u Jugoslaviji, gdje centralistički hegemonizam davi sve njene narode, koji žele punu samostalnost ili barem konfederaciju”. Dalje od ovoga naglašava se da Tuđman spada u nosioce „Hrvatskog preporoda” (...), (str. 15-16)”

⁸⁵⁵ Potkraj 1960. bio je promaknut u čin general majora, ali je na osobni zahtjev 1961. napustio aktivnu vojnu službu i prešao u Zagreb, gdje je postao direktor (1961–67) novoosnovanog *Instituta za historiju radničkoga pokreta Hrvatske* (danas Hrvatski institut za povijest). Postavio je ambiciozan plan razvoja Instituta, okupio mnogobrojne suradnike, a 1963. pokrenuo i časopis *Putovi revolucije*, kojemu je bio glavni i odgovorni urednik (do 1967). Istodobno je od 1963. bio izvanredni profesor na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu, a 1965. doktorirao je iz povijesnih znanosti na Filozofskom fakultetu u Zadru tezom *Uzroci krize monarhističke Jugoslavije od ujedinjenja 1918. do sloma 1941. Tuđman, Franjo. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 8. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62628>>*.

⁸⁵⁶ *Kozmopolitizam i nacionalna država. Studije o genezi njemačke nacionalne države* u kojemu Meinecke analizira pojmove – kulturne nacije i državne nacije (1908).

čovjeka.⁸⁵⁷ Smatrao je kako u 20. stoljeću nacionalna ideja „doživljava veću afirmaciju negoli ikoja druga i više nego ikada u povijesti”.⁸⁵⁸

Dio osporavanja ovakvih Tuđmanovih gledišta kritičari izvode iz „spornih” dijelova njegovih radova. Primjerice, kada piše o raspadu Otomanskog carstva nakon Prvog svjetskog rata⁸⁵⁹ i analizirajući posljedice politike velikih sila u jednom dijelu konstatira kako je mir sklopljen u Lausannei 1923. godine (nakon što je Ataturk preuzeo vlast, prihvatio republikanstvo i završio borbu za priznanje turske države) koji je priznao turski suverenitet na tjesnacima u sebi sadržavao odredbu o razmjeni stanovništva. Naime, nakon potpisivanja tog ugovora oko milijun i pol Grka iz Male Azije prešlo je u Grčku, a oko pola milijuna Turaka iz Grčke u Malu Aziju što Tuđmana navodi na zaključak kako su time stvorene pretpostavke da se „Turska razvije kao nacionalna država”. Na osnovu ovakvih interpretacija povijesnih događaja kritičari izvlače zaključak kako Tuđman ustvari nije vidio ništa drugo nego nacionalnu državu kao monoetničku, a kako bi se taj poželjan postulat ostvario čak i „humana preseljenja” predstavljaju legitiman postupak.

⁸⁵⁷ Te tri razine čine jedinstvo, ali tako da jedne bez druge nema. Nema slobodne države bez slobodna naroda ni slobodna naroda bez slobodnih ljudi. Kao ni, obratno, nema slobodnog čovjeka u neslobodnom narodu ni slobodna naroda u neslobodnoj državi. (Dubravko JELČIĆ, *Filozofska i politička podloga Tuđmanove ideje o pomirbi*, u *Dr. Franjo Tuđman – vizije i postignuća* (ur. Ivan Bekavac), UHIP, Zagreb, 2002. drugo izdanje.)

⁸⁵⁸ Usp. HR-HDA, SRH/RSUP, SDS, fond 1561, dosje Tuđman Franjo br. 229562, „Tokom 1971.g. na tribinama Matice Hrvatske, u periodu diskusija o ustavnim amandmanima održao je 7 predavanja na temu „Stjepan Radić i pitanje hrvatske državnosti”. Po tom održao predavanje studentima studentskog doma „Stjepan Radić” na temu „Hrvatska državnost i ustavne promjene u svijetlu povijesnog iskustva”. (...) U tim nastupima iznosio je i ustvrdio: „Cilj današnje borbe za ustavne promjene bio bi u tome da sve progresivne snage u redovima hrvatskog naroda ustraju svojim naporima, jer hrvatski narod nije nikada odustao od hrvatske državnosti, već je samo trebalo odgovoriti duhu vremena. Nema ni jedne zajednice koja ne želi svoju suverenost, svoje mjesto pod suncem i svoje članstvo u Ujedinjenim nacijama.” (Tuđman 27. travnja 1971.g. studentima studentskog doma „Stjepan Radić”). „Zbivanja koja se odvijaju u ovim našim danima, opravdano su dobila naziv drugi hrvatski preporod u ovo socijalističko doba.” „To je neprekidno oporbenjaštvo prema politici koja nije dozvoljavala hrvatskom narodu da se konstituirao kao potpuno suverena država i potpuno suveren narod u svojoj državi”, jer „pod zastavom socijalizma prijetila je asimilacija hrvatskog naroda, što ne samo da je ugrozilo najpozitivnije tradicije hrvatske kulture nego i sam opstanak hrvatskog naroda.” ... „Matica Hrvatska mora biti sjecište okupljanja svih intelektualnih sila hrvatskog naroda, svih naraštaja i svih estetskih pravaca, bez obzira na idejne i druge razlike za što se treba boriti kulturnim, znanstvenim i političkim metodima i sredstvima.” (27.6.1971. godine Tuđman na osnivačkoj skupštini MH u Krapini).” (str. 50-51.)”

⁸⁵⁹ Franjo TUĐMAN, *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1996., str. 20.

Nadalje, pišući o hrvatskom kulturnom preporodu i političkom životu 19. stoljeća⁸⁶⁰ naglašava kako su tradicije stare univerzalističke latinske kulture zapravo generirale populariziranje stajališta o potrebi stvaranja *velikih nacionalno-državnih zajednica* na temelju krvnog i jezičnog *srodstva*. Tuđman tu uzročno-posljedičnu vezu podvrgava kritici suprotstavljajući joj se povijesnim i prirodnim pravom na kulturno-politički razvoj svakog naroda te u konačnici izvodi zaključak o ostvarenju *jedno-nacionalne države* kao najpogodnijeg legalnog oblika političke organizacije. Politički univerzalizam za njega treba biti podređen jedinstvenoj nacionalnoj svijesti koja osigurava najpovoljnije uvjete za poticaj i razvoj svih umnih i materijalnih sila jedne zemlje kao glavne pretpostavke za kulturni procvat i za gospodarski prosperitet svakog naroda. Tuđman smatra kako kulturna integracija u pravilu prethodi političkoj, ekonomskoj i tehničkoj integraciji nastojeći tako uspostaviti kozmopolitizam kao viši oblik egzistencije, što se naposljetku ogleda prvenstveno u izgradnji globalnog svjetskog poretka (ili barem ideje što bi trebao biti). Međutim, s druge strane toga lica pojavljuje se naličje jačanja osjećaja nacionalnih posebnosti što male narode stavlja u složeni problem integracije tijekom cijele povijesti.

Negiranjem ove povijesne nužnosti, smatra Tuđman, ne otklanjaju se uzroci napetosti koji proizlaze iz željenih, a neostvarenih težnji naroda koji usprkos višestoljetnoj nacionalnoj svijesti nisu uspjeli ostvariti državnu samostalnost.⁸⁶¹ Međutim, posve je nedvosmislen i jasan kada govori o nacionalizmu i njegovim oprečnim ulogama⁸⁶² – nacionalizam kao pozitivan izraz težnje pojedinih naroda za priznanjem svoga subjektiviteta u međunarodnoj zajednici i negativan kada se manifestira kao šovinizam i velikodržavni imperijalizam na štetu drugih naroda.

S obzirom na to kako je na njegovo političko opredjeljenje dominantno utjecalo Radićevo narodnjaštvo kojem je bila privržena njegova obitelj, nameće se zaključak kako njegovo poimanje nacije i nacionalizma nije moglo biti temeljeno na etničkim i etnokulturnim načelima te kako je njegov izvorni republikanizam našao svoj izraz u pripadnosti antifašističkom pokretu koji je izvorno zastupao federalizam i narodnu jednakost. Tako je objedinio političke struje koje su hrvatsku naciju željele izgraditi na kulturno-jezičnim osnovama s onima koje su se temeljile na hrvatskom državnom i povijesnom pravu te tako uspostavio mješoviti etničko-građanski koncept hrvatske nacije koji je dominirao tijekom 1990-ih. U skladu s okolnostima i

⁸⁶⁰ Franjo TUĐMAN, *Kulturna integracija i mali narodi u povijesti*, Globalizacija i identitet, UHIP, Zagreb, 2004., str. 23. (Članak je izvorno objavljen u *Kritika*, knji. IV, god. IV, br. 16., siječanj/veljača 1971.)

⁸⁶¹ Snagu i nepokolebljivost težnji za nacionalnom emancipacijom Tuđman najkonzistentnije pokazuje na primjeru raspada Austro-Ugarske Monarhije, odnosno nesposobnosti plemstva da uspostavi državnu zajednicu jednakopravnih naroda i dokine njemačku i mađarsku dominaciju na štetu slavenskih naroda. (TUĐMAN, *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, n. dj., str. 27.)

⁸⁶² Isto, str. 187.

potrebama naginjao je i etničkom i građanskom polu.⁸⁶³ Tuđmanovi javni istupi od 1990. do 1997. godine služe kao primjer kojim se dokazuje Tuđmanov zaokret, uslijed vojne agresije na Hrvatsku, iz građanskog u etničkog nacionalista, no bez potpunog odbacivanja građanskog elementa njegove nacionalne ideologije.⁸⁶⁴ Takve varijacije u javnom diskursu, ovisno o prigodama, potpuno su vezane za politički kontekst iznimno složenih okolnosti od osamostaljenja Hrvatske 1990. godine do završetka Domovinskog rata i mirne reintegracije kada je uspostavljena suverena vlast na cjelokupnom državnom teritoriju. Iste nedvojbeno nemaju nikakvu povezanost s izvornom znanstvenom vokacijom i teorijskim uzorima. Ono što može dovesti do nesporazuma s Tuđmanovim znanstvenim opusom o nacijama i nacionalizmima odnosi se na njegovo razumijevanje države i demokracije. Iz svega proizlazi kako nije vjerovao u mogućnost demokratizacije ako je ugrožena unutarnja državna suverenost na bilo koji način. Osim toga, dobro je uviđao poteškoće s kojima se mogu suočiti države koje imaju izrazito segmentiranu nacionalnu strukturu. U nijednom radu nije manifestirao negativno raspoloženje prema manjinskim i etničkim zajednicama, tvrdio je i pokazivao kroz mnoštvo povijesnih primjera kako one mogu iz nekog razloga dovesti u pitanje suverenost države u kojoj žive. Čini se neopravdano Tuđmana znanstvenika promatrati kao zagovornika etnički homogenih država samo zato što je bio blizak stajalištu kako se proces demokratske konsolidacije znatno lakše odvija u državama gdje je titularna nacija zastupljena u dominantnom postotku.

O tome svjedoči i veliki dio prepiske koju je Tuđman vodio s Bogdanom Radicom u vrijeme kada je Radica definitivno napustio ideju jugoslavenskog federalizma ukazujući uglednim međunarodnim krugovima s kojima je bio povezan kako hrvatsko nacionalno pitanje treba rješavati u okviru liberalne demokracije i dogovorom svih naroda. Radica tako u travnju 1978. godine piše Tuđmanu⁸⁶⁵ o impresijama koje je stekao čitajući njegovu doktorsku disertaciju o problemima monarhističke Jugoslavije, ocijenivši je kao iznimno vrijednu i lucidnu, međutim s nestrpljenjem očekuje njegovu knjigu „Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi” nudeći svu moguću pomoć oko tiskanja u inozemstvu.⁸⁶⁶ Radica je upoznat s osnovnim tezama Tuđmanove knjige i smatra kako je za hrvatsko pitanje iznimno važno objaviti ju što prije kako bi međunarodna javnost dobila potpuniji uvid u prilike u tadašnjoj Jugoslaviji. Radica piše kako je Hrvatska napokon dobila autentičnog autora koji je izvorno pripadao marksističkom svjeto-

⁸⁶³ Janko BEKIĆ, Između demosa i etnosa – koncept hrvatske nacije u govorima predsjednika Franje Tuđmana, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 48., br. 1., 2016., str. 7-32.

⁸⁶⁴ Isto.

⁸⁶⁵ HR-HDA, SRH/RSUP, SDS, Pismo Bogdana Radice iz New Yorka za Franju Tuđmana od 7. travnja 1978. godine/HR-HR-HDA, fond 1769, kut. 20.

⁸⁶⁶ Više vidi u Mirko ĆOSIĆ, *Franjo Tuđman i problemi objavljivanja knjige – Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 52., br. 3., 2020., str. 759-788.

nazoru⁸⁶⁷ i nije povezan s ratnim i predratnim nacionalizmom koji Hrvatskoj neizmjereno šteti u demokratskom svijetu. Stoga, ističe Radica, teze o skandinavizaciji Jugoslavije predstavljaju najbolji intelektualni kapital koji Hrvatska posjeduje u tom trenutku.

Ovakvo Radičino viđenje kontura Tuđmanovog „nacionalnog pitanja” nikada ne bi bilo moguće da se tadašnji hrvatski disident javnosti namjeravao predstaviti kao uvjereni etno-nacionalist. Naime, profesionalni put Bogdana Radice često je bio obilježen brojnim protuslovljima, međutim u bogatoj publicističkoj karijeri baš nikada nije napisao nešto što bi dalo naslutiti kako naciju razumije isključivo kao etnički ekskluzivitet već je bio dosljedan onome što je Renan opisao, odbacujući rasni argument konstituiranja nacije.⁸⁶⁸

Zaključak

Iako su tri reprezentativne političke ličnosti suvremene hrvatske povijesti, Stjepan Radić, Bogdan Radica i Franjo Tuđman pripadali različitim epohama i obrazovani na različitim institucijama njihovo razumijevanje pojmova, nacije, države, pitanja nacionalne emancipacije i hrvatske suverenosti u mnogome se podudara i blisko je suvremenim političkim teorijama. Dijelili su uvjerenja kako su obrazovanje i intelektualna spoznaja osnova bez koje nije moguće artikulirati političko djelovanje. Naime, kao što je Radić ukazivao na nužnost obrazovanja hrvatskog seljaštva kako bi ti slojevi bili adekvatno pripremljeni za sudjelovanje u politici, tako je i Radica smatrao kako izostankom obrazovanja široke mase bivaju prepuštene fašističkim i komunističkim manipulacijama, dvjema dominantnim ideologijama koje pojedinca potpuno lišavaju ideala slobode. Sva trojica neprestano su isticali – djelovanje je smisleno i ispravno isključivo ako se zastupaju sloboda i demokracija kao normativne vrijednosti. Nema sumnje kako su dobro razumjeli tijek političkih procesa koji su doveli do stvaranja modernih zapadnoeuropskih država gdje u oblikovanju nacionalne svijesti značajnu ulogu preuzima obrazovana inteligencija. Njihova pisana ostavština pokazuje kako su obrazovani na načelima koja ne vide mogućnost nacionalne emancipacije izvan demokratskog poretka i konstitutivnih rješenja koje uspostavlja političku zajednicu temeljem jednakih prava svih njezinih dijelova. Izgradnju nacije ne povezuju s etničkim i etnokulturnim korijenima već su privrženi građanskom modelu izgradnje nacije naslanjajući se na pravašku političku tradiciju i misao dr. Ante

⁸⁶⁷ HR-HDA, SRH/RSUP, SDS, Pismo Franje Tuđmana od 2. svibnja 1978. godine za Bogdana Radicu/HR-HDA, fond 1769. U odgovoru Radici 2. svibnja 1978. godine Tuđman piše kako „marksizam treba osloboditi ideološkog pragmatizma” i nasloniti se na povijesno znanstvene metode istraživanja ustvrdivši kako tome teži još od vremena kada je napisao knjigu *Velike ideje i mali narodi*, odnosno kada je „svjesno nastojao ne porušiti sve mostove sa stvarnošću u kojoj mu je živjeti”.

⁸⁶⁸ RENAN, Što je nacija, *Kulturni radnik*, 6/1981.

Starčevića. Tako primjerice, problemi oko nacionalnog pitanja u Austro-Ugarskoj Monarhiji upućuju Radića u problematiziranje pojma nacije koje se podudara sa shvaćanjima suvremenih mislilaca koji u to vrijeme napuštaju ambiciju znanstvene interpretacije (podrijetlo, jezik, teritorij) i osobiti naglasak stavljaju na subjektivni osjećaj koji formira svijest o pripadnosti jednoj naciji, prvenstveno osjećaj bliskosti i solidarnosti što je više nego očit utjecaj E. Renana. I Tuđman je posve nedvosmislen i jasan kada govori o nacionalizmu i njegovim oprečnim ulogama – nacionalizam kao pozitivan izraz težnje pojedinih naroda za priznanjem svoga subjektiviteta u međunarodnoj zajednici i negativan kada se manifestira kao šovinizam i velikodržavni imperijalizam na štetu drugih naroda. Njegovo političko opredjeljenje dominantno se oslanja na Radićevo narodnjaštvo, stoga nije pogrešno zaključiti kako se njegovo poimanje nacije i nacionalizma nije moglo temeljiti na etničkim i etnokulturnim načelima, a njegov izvorni republikanizam u jednom trenutku našao je svoj smisao u pripadnosti antifašističkom pokretu koji je izvorno zastupao federalizam i narodnu jednakost.

Intelektualni razvoj temeljio im se na prihvaćanju republikanizma, federalizma i naposljetku čvrstog stava o potrebi uspostave samostalne hrvatske države ako unutar jugoslaven-
skih zajednica nije moguće ostvariti nacionalnu suverenost. Kod Radića je u jednom trenutku moglo izgledati kako se dvoumi između samoodređenja u okviru Jugoslavije ili potpunog razlaza s Beogradom, međutim, riječ je zapravo o republikanizmu u službi hrvatske suverenosti kao temeljne pretpostavke ostvarivanja konsocijacijskog potencijala novonastale višenacionalne državne zajednice. Ako takvog sporazuma s Beogradom ne može biti Radić zasigurno nije vidio alternative razlazu kao jedinom mogućem raspletu. S tom dilemom suočio se i Radica. Napuštajući Italiju 1927. godine, imao je precizan uvid u kakvim se teškoćama nalazi zajednička država čiji je opstanak potkopavao Beograd odbijajući Hrvatima dati autonomiju i na taj način unaprijediti demokratski poredak što je, za Radicu, bio jedini put prema barem nekakvom državnom jedinstvu. I kako je umjesto toga snažila Aleksandrova diktatura koja je još više unutarnje međunacionalne napetosti odmicala od rješenja, Radica učvršćuje uvjerenje o nužnosti hrvatske suverenosti.

Kao ličnosti koje su aktivno sudjelovale u političkim zbivanjima, može se ustvrditi kako su u najvećem dijelu nastojali to djelovanje uskladiti s onim što su zagovarali kao znanstvenici, teoretičari i publicisti, no prilike su ih nerijetko prisiljavale na taktiziranja i odstupanja.

LITERATURA I IZVORI

Arhivski izvori

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), Zagreb, Socijalistička Republika Hrvatska (SRH), Republički sekretarijat za unutrašnje poslove (RSUP), Služba državne sigurnosti (SDS), fond 1561, dosje Tuđman Franjo br. 229562

HR-HDA, SRH/RSUP, SDS, Pismo Bogdana Radice iz New Yorka za Franju Tuđmana od 7. travnja 1978. godine/HR-HDA-1769, kutija 20

HR-HDA, SRH/RSUP, SDS, Pismo Franje Tuđmana od 2. svibnja 1978. godine za Bogdana Radicu/HR-HDA-1769

Knjige i časopisi:

Banac, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*. Zagreb: Durieux, 1995.

Bekić, Janko. *Između demosa i etnosa – koncept hrvatske nacije u govorima predsjednika Franje Tuđmana*. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 48 br. 1, 2016., str. 7-32 <<https://hrcak.srce.hr/file/236899>> (1.8.2021.)

Bibó, István. *Bijeda istočnoevropskih malih država, Regije Evropske povijesti*. Zagreb: Naprijed, 1995.

Cipek, Tihomir. *Pojam države i nacije u političkoj misli Stjepana Radića*. Zagreb: Politička misao, Vol. 29 br. 3, 1992., str. 130-141 <<https://hrcak.srce.hr/file/165875>> (1.8.2021.)

Čosić, Mirko. *Franjo Tuđman i problemi objavljivanja knjige – Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 52 br. 3, 2020., str. 759-788 <<https://hrcak.srce.hr/file/357865>> (1.8.2021.)

Horvat, Josip. *Politička povijest Hrvatske (1,2)*. Zagreb: August Cesarec, 1990.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/>>

Janjatović, Bosiljka. *Represija spram hrvatskih seljaka 1918.-1921*. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 25 br. 1, 1993., str. 25-42 <<https://hrcak.srce.hr/file/307893>> (1.8.2021.)

Jareb, Jere. *Pola stoljeća Hrvatske politike*. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1995.

Jelčić, Dubravko. *Filozofska i politička podloga Tuđmanove ideje o pomirbi*. u *Dr. Franjo Tuđman – vizije i postignuća*. (ur. Ivan Bekavac), Zagreb: UHIP, 2002.

Karaula, Željko. *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*. Zagreb: Despot Infinitus, 2015.

Knežević, Domagoj. *Hrvatska demokratska zajednica od osnivanja do raskida s Jugoslavijom*. Zagreb: Institut za povijest, 2020.

Korunić, Petar. *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije (nacija i nacionalni identiteti)*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2006.

Lijphart, Arend. *Demokracija u pluralnim društvima*. Zagreb: Globus nakladni zavod/Školska knjiga, 1992.

Mijatović, Anđelko. *Neki politički programi dr. Franje Tuđmana. Dani dr. Franje Tuđmana, Hrvati kroz stoljeća – Zbornik radova*. 2008., Godište I., str. 157 – 166. <<https://www.tudjman.hr/clanci-blog/2014/5/13/mijatovic-neki-politicki-programi-dr-franje-tudmana>> (1.8.2021.)

- Milardović, Anđelko, Cipek, Tihomir, Šišak, Marinko. *Hrvatska politološka tradicija*. Zagreb: Alineja, 1995.
- Mirošević, Franko. *Radićevi govori u Dalmaciji 1926. godine. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Vol. br. 50, 2008., str. 289-307 <<https://hrcak.srce.hr/file/50601>> (1.8.2021.)
- Miškuljin, Ivica. *Parlamentarni izbori i stranačke borbe u virovitičkom i slatinskom kotaru 1919.-1929. Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 35 br. 3, 2003., str. 859-884 <<https://hrcak.srce.hr/file/151587>> (1.8.2021.)
- Radica, Bogdan. *Agonija Europe*. Zagreb: Disput, 2006.
- Radica, Bogdan. *Živjeti nedoživjeti*. Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, sv. I., 1982.
- Renan, Ernest. *Što je nacija*. Kulturni radnik, 6/1981. (Renan, Ernest. *What Is a Nation and Other Political Writings*. Columbia University Press, 2018.)
- Stančić, Nikša. *Između političkog nacionalizma i etnonacionalizma: od hrvatske staleške 'nacije' (natio croatica) do hrvatskoga političkog naroda*. Poglavlje u knjizi: *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*. Tihomir Cipek i Josip Vrandečić, Zagreb: Alineja, 2007., str. 33-56
- Tuđman, Franjo. *Intervju Omladinskom radiju 1. svibnja 1990*.
- Tuđman, Franjo. *Kulturna integracija i mali narodi u povijesti*. „Kritika”, knji. IV, god IV, br. 16., siječanj/veljača 1971.
- Tuđman, Franjo. *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*. Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1996.
- Tuđman, Franjo. *Osobni dnevnik 1973.-1989. (1,2,3)*. Zagreb: Večernji edicija, 2011
- Tuđman, Franjo. *Velike ideje i mali narodi. Rasprave i ogledi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990.

SUMMARY

Similarities and differences between the scientific knowledge of Stjepan Radić, Bogdan Radica and Franjo Tuđman

Abstract: The aim of this study was to present similarities and differences in the political considerations of the national emancipation of Stjepan Radić, Bogdan Radica and Franjo Tuđman, three extremely important Croatian intellectuals and politicians, whose findings coincide with the contemporary theories of the nation of the French philosopher Ernest Renan, consociational democracy of Arend Lijphart and the building of Eastern European nations by Hungarian political scientist István Bibó. They formed their ideas at different times under different influences, which ultimately determined the way they acted in public. All three are characterized by adherence to republicanism and federalism as a political system, the only one that can enhance the democratic order in Yugoslav communities, and which would suit the mood of diverse parts of the multinational state. They operated during the dictatorial regimes of King Alexander

Karadžević and Josip Broz Tito. Although they start from different ideological positions, all three in the moments of their intellectual maturity do not see alternatives to Croatia's sovereignty and independence as the end of national emancipation, the realization of the ideals of democracy and a return to European Christian roots.

Keywords: republicanism, federalism, democracy, sovereignty, independence, national emancipation